

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО
(Полтава)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Розкрито внесок І.П. Котляревського в розвиток вітчизняної педагогічної думки, розглянуто основні передумови формування його світогляду, визначено шляхи актуалізації педагогічного спадку письменника.

Ключові слова: І.П. Котляревський, педагог, передумови, історична епоха, світогляд, ідея.

В умовах реформування освітньої галузі виникає необхідність формування особистості нового типу мислення, нової свідомості, розуміння нею свого місця в суспільстві, житті. Для досягнення поставленої мети потрібно спиратися на здобутки педагогічної спадщини кращих педагогів минулого, національно-культурні традиції й звичаї українського народу, які висвітлені в літературних, педагогічних і драматичних творах.

До плеяди видатних діячів XVIII-першої половини XIX ст. належить І.П. Котляревський (1769-1838 рр.), унесок якого в розвиток вітчизняної педагогічної думки та науки є надзвичайно вагомим.

Метою нашої публікації є аналіз та узагальнення суспільно-політичних і культурно-освітніх передумов становлення педагогічного світогляду І.П. Котляревського. Біографічні матеріали щодо його дитячих років майже відсутні, проте за допомогою архівних джерел можна зробити вірогідні припущення.

Важливим аспектом нашого дослідження є встановлення специфіки розвитку суспільно-політичних відносин в умовах кризи кріпосництва, їх вплив на формування прогресивних поглядів передових мислителів кінця XVIII – початку XIX ст., обґрунтування закономірності появи педагогічної персоналії І.П. Котляревського в цей період.

Життя й діяльність І.П. Котляревського припало на період появи нової історичної епохи, котра ознаменувалась у Європі революційною ломкою феодально-кріпосницьких відносин. Для другої половини XVIII ст. характерним явищем був освічений абсолютизм, виразниками якого стали пруський король Фрідріх Великий, австрійський цісар Йосиф II та російська цариця Катерина II.

До І.П. Котляревського доходили відзвуки подій, які не могли не вплинути на нього, залишити байдужим до долі власного народу його чутливе серце, вразливу душу. Вважаємо, цим можна пояснити появу постаті І.П. Котляревського, яка здійснила моральний подвиг в ім'я свого народу. “В атмосфері нечуваного гноблення в нього стало сили духу на оборону людини, побачити високі достоїнності трудящого люду, відчутти красу народної мови” [5].

Аналіз архівних матеріалів та історичної літератури дали можливість установити, що важливою передумовою появи педагогічної персоналії І.П. Котля-

ревського стала ліквідація Гетьманщини та Запорізької Січі. Окрім того, влітку 1765 р. Катерина II підписала маніфест про скасування на Слобожанщині козацького устрою. Слобожанщина перетворювалась на Слобідсько-Українську губернію з адміністративним центром у Харкові з поділом на п'ять провінцій. Козацькі полки переводились у гусарські, головним органом управління стала губернська канцелярія. Козацька старшина одержала російські військові чини [2].

Із цими подіями було пов'язано здійснення плану Катерини II зі знищення Запорозької Січі в 1775 р. Існування цієї демократичної християнської козацької республіки з самостійним управлінням, з вільним козацьким населенням не відповідало інтересам російського абсолютизму.

Трагедію розгрому Запорозької Січі гостро пережив І.П. Котляревський у дитинстві. Його дід Василь та ще троє з родини змушені були повернутися після знищення Січі в рідні краї, зайнятися господарством та посісти чиновницькі посади. Розповіді про козацьку славу запорожців, їх бойовий дух, походи козаків, трагедію розгрому Запорозької Січі западали глибоко в душу молодому І.П. Котляревському.

До наступної передумови появи постаті І.П. Котляревського ми відносимо юридичне оформлення кріпосного права в Україні й закріплення за старшиною привілейованого становища [4]. Для феодально-кріпосного суспільства властивим є поділ на класи і стани. До складу селянського стану входило декілька розрядів сільськогосподарських виробників. Найбільш багаточисельними розрядами були поміщицькі і державні селяни. Сюди входили державні селяни, які жили на державних і власних землях, козаки, військові, однодворці, кіннозаводські селяни, євреї-землероби, поселені на державних і власних землях, економічні, банківські селяни, вільні хлібороби, колоністи, селяни, приписані до навчальних закладів, солдатські діти, нижчі військові чини та інші.

Проаналізувавши документи, історичні дослідження, архівні матеріали, видно процес зміни суспільного становища селян, наслідки цих змін як для селян, так і для країни в цілому. На Правобережжі державні селяни платили державі грошовий оброк і відбували панщину у власника-орендатора. У травні 1783 року окремим указом Катерина II юридично оформила кріпацтво в Лівобережній та Слобідській Україні, заборонивши вільний перехід селян від одного поміщика до іншого. Відбулося остаточне узаконення кріпосного права на Україні [2].

Дослідженням установлено, що протягом XVIII ст. старшина придбала собі становище, аналогічне тому, яке мала польська шляхта. Катериною II видано в 1785 р. славнозвісну «Жалованную грамоту російському дворянству», яка закріпляла за старшиною становище привілейованого стану, наділеного всіма правами, крім політичної влади [7, с. 271]. Саме це поневолення України, попереднє знищення привілеїв козаків, самоврядних організацій, зневажання української мови, українських традицій, звичаїв викликало в душі І.П. Котляревського велике обурення.

Серед наступних передумов розглядаємо об'єктивний процес загострення розкладу феодально-кріпосницьких відносин, який спричинив спалах класової боротьби в Україні, поширення визвольного руху проти самодержавства, кріпосництва. Виступи селян відбувались у різних формах. Поширеними були такі форми антифеодальної боротьби кріпосних селян і козаків як втечі, самовільні захоплення поміщицьких земель [6].

Слід відмітити, що повстання й виступи не виходили за рамки локальної боротьби селянства. Оскільки вони були стихійні, неорганізовані, то й успіху не могли мати. Але вони не залишали байдужими передових людей дворянського стану.

Це змушувало їх замислитись над пошуком шляхів визволення селян від кріпосної залежності. Ці події є найважливішими моментами падіння старих суспільних форм, які довелося спостерігати й переживати І.П. Котляревському. Ці факти для вдумливої, спостережливої натури давали багатий матеріал для роздумів та впливали на формування його світогляду.

Отже, можна впевнено констатувати, що в другій половині XVIII на початку XIX ст. Україна зазнала кардинальних змін: було скасовано Гетьманство, зруйновано Запорізьку Січ, введено кріпосне право, посилювся національний і соціальний гніт.

Не менш важливою передумовою, що вплинула на формування педагогічних здібностей І.П. Котляревського було те, що, не зважаючи на тяжкий соціальний і національний гніт, у дуже важких умовах другої половині XVIII ст. розвивалась українська національна культура. Усе ще зберігала своє значення Київська академія – вища школа України, де здобували освіту вчені, культурні діячі, викладачі. Вона зберігала вирішальне значення для становлення й розвитку української науки, культури, літератури. У програму навчання в Академії були включені математика, природничі науки, географія, архітектура, з 1802 року – медицина. З середовища студентів Академії вийшло чимало видатних учених, діячів культури. В Академії навчались літописці – С. Величко, Г. Граб'янка, П. Симоновський; історики – М. Бантиш-Каменський, М. Берлінський, В. Рубан, О. Ригильман; учені – Я. Козельський, Н. Максимович-Амбодик; відомі політичні діячі – Г. Полетика, В. Лукашевич.

Але, разом із тим, українська література в другій половині XVIII ст. розвивалась у дуже важких умовах. Розвиток її гальмував соціальний і національний гніт, відсутність видавничих, друкарських можливостей. І все ж у літературі відбувається складний внутрішній процес – відмирання давньої літератури, пов'язаної з релігійним мисленням, і поступовий процес становлення нової, світської літератури, з намаганнями відобразити реальне життя. Твори української художньої літератури у другій половині XVIII ст. поширюються здебільшого в рукописах. Відомі лише твори таких авторів, як Г. Сковорода, Г. Кониський, І. Некрашевич, С. Дідович, М. Козачинський, І. Малицький та деяких інших.

Наступною передумовою формування світогляду І.П. Котляревського був вплив письменників-просвітителів XVIII ст.: Дені Дідро, Франсуа Вольтера, Жан Жака Руссо, які вели ідейну підготовку до боротьби проти кріпосницької системи і самодержавства. В Україні визвольні ідеї наприкінці XVIII ст. проповідували Г. Сковорода, Я. Козельський, В. Капніст. Засудження феодально-кріпосницького ладу як несправедливого, пошук прогресивних шляхів розвитку суспільства – головний лейтмотив їхніх творів. Так, у творчості видатного українського поета-філософа, педагога Г. Сковороди висвітлюється протест селянських мас проти закріпачення, феодального гніту. У поезії письменника-мислителя є елементи народної мови, але реформатором української мови стати йому не судилося [9].

Як бачимо, суспільно-політичні погляди І.П. Котляревського формувалися на тлі об'єктивних процесів розкладу феодально-кріпосницького ладу, під впливом антикріпосницьких виступів українського народу, опрацювання творів прогресивних мислителів України, просвітителів Росії та Франції.

Таким чином, молодість поета припала на дуже сумну і скорботну добу історії України. За роки навчання, роботи в чиновницьких установах, вчителювання, військової служби в І.П. Котляревського формувался тонкий літературний смак, прогресивні педагогічні погляди, гуманізм, які раніше прозвучали у творах українського поета і філософа Г. Сковороди. І.П. Котляревський був одним із найосвіченіших людей сво-

го часу. Він перекладає байки Лафонтена, класичні твори античної літератури, багато працює над українською історією, фольклором, етнографією, лінгвістикою. Його цікавлять питання педагогіки, психології, він читає письменників епохи Відродження, Сервантеса, Вольтера, Французьких енциклопедистів. У полі зору І.П. Котляревського – питання гуманізму, просвітництва [11]. У нього виробилися прогресивні погляди на суспільне життя, співчуття до народних мас, трудової людини, бажання стати на захист безправних, знедолених. Своім обов'язком, як службовим, так і громадським, він уважав реалізацію таких виховних, освітніх ідей, які б зберегли надбання народної педагогіки і збагатили новими. І.П. Котляревський розумів: відбувається процес поневолення його народу, поступового знищення його мови, обрядів, традицій і свободи, що їх так самовіддано захищали прадіди. На основі римського зразка І.П. Котляревський створив свою «Енеїду», яка започаткувала нову еру і мала велике історичне значення в становленні й розвитку нової української літератури, української освіти і культури. На сторінках своїх творів, в епістолярній спадщині І.П. Котляревський виклав педагогічні ідеї, варті уважного вивчення і впровадження в сучасних умовах.

Проведене дослідження дало можливість зробити висновок, що поява педагогічної персоналії І.П. Котляревського обумовлена всім ходом суспільно-політичних і культурно-освітніх процесів, які відбувалися в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Вивчення архівних документів, історико-педагогічної літератури та матеріалів періодичних видань першої половини XIX ст. дозволили нам виділити такі основні суспільно-політичні та культурно-освітні передумови формування педагогічного світогляду І.П. Котляревського: 1) ліквідація Гетьманщини та Запорізької Січі; 2) юридичне оформлення кріпосного права в Україні і закріплення за старшиною привілейованого становища; 3) загострення феодално-кріпосницьких відносин у другій половині XVIII – на початку XIX ст.; 4) розвиток української культури в умовах соціального і національного гніту; 5) діяльність видатних письменників-просвітителів другої половини XVIII – початку XIX ст.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми й потребує подальшого аналізу педагогічної спадщини провідних педагогів-просвітителів і письменників цього періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Л. : Світ, 1996. – 446 с.
2. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734-1775) / В.О. Голобуцький. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 422 с.
3. Гончар О. Безсмертний полтавець / О. Гончар // Літературна Україна. – 1969. – №74. – С. 3-4.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України / Д.І. Дорошенко. – К. : Глобус, 1991. – 349 с.
5. Кирилюк Є. Живі традиції / Є. Кирилюк. – К. : Дніпро, 1969. – 349 с.
6. Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодално-крепостнической системы / Т.И. Лазанская. – К. : Наукова думка, 1989. – 114 с.
7. Охріменко П.П. „Енеїда” І.П. Котляревського і світова література / П.П. Охріменко, О.Г. Охріменко // Українське літературознавство. – 1970. – №9. – С.71-80.
8. Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века / А.И. Путро. – К. : Выщ. шк., 1988. – 140 с.

Леся Петренко.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ
ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ
И.П. КОТЛЯРЕВСКОГО

Раскрыт вклад И.П. Котляревского в развитие отечественной педагогической мысли, рассмотрены основные предпосылки формирования его мировоззрения, выделены пути актуализации педагогического наследия писателя.

Ключевые слова: *И.П. Котляревский, педагог, предпосылки, историческая эпоха, мировоззрение, идея.*

Lesya Petrenko.

SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL-&-EDUCATIONAL PRE-CONDITIONS OF
BECOMING OF I. P. KOTLYAREVSKY PEDAGOGICAL WORLDVIEW

Contribution of I. P. Kotlyarevsky to development of domestic pedagogical idea is exposed, basic pre-conditions of forming of his worldview are considered, the ways of actualisation of writer's pedagogical inheritance are defined.

Keywords: *I. P. Kotlyarevsky, pedagogue, social and political relations, historical epoch, outlook, idea.*

Одержано 3.04.2009 р., рекомендовано до друку 25.05.2009 р.